

مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی گونه های کاربردی شهرستان سرایان، استان خراسان جنوبی

Study of indigenous knowledge and traditional uses of some medicinal plants in Sarayan township of South Khorasan province

محمد علی دارابی محبی^۱، رضا یاری^{۲*}، تکتم فتحی^۳، سیده محبوبه میرمیران^۲

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته گیاهان دارویی، دانشگاه آزاد مرکز فردوس، (نگارنده مسئول)
۲. استادیار پژوهشی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی خراسان رضوی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مشهد، ایران
۳. دانش آموخته دکتری رشته گیاهان دارویی، دانشگاه آزاد مرکز بیرجند

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۳ - شناسانه برنمود رقمی: 10.22092/MPT.2022.357956.1096

چکیده

دارابی محبی، م. ع.، یاری، ر.، فتحی، ت.، میرمیران، س. م. . مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی گونه های کاربردی شهرستان سرایان، استان خراسان جنوبی

نشریه علمی ترویجی فناوری گیاهان دارویی ایران، دوره ۴ - شماره ۱ - پیاوند ۶- بهار و تابستان ۱۴۰۰ صفحه: ۱۳۶-۱۱۴

دانش اتنوبوتانی (Ethnobotany) بخشی از سرمایه ملی هر قوم و در برگرنده باورها و آگاهی های محلی آنان از گیاهان و خواص آنها بوده که به دلیل شفاهی بودن در معرض انحطاط است. تحقیق حاضر با هدف آشنایی و مستندسازی فرهنگ استفاده سنتی از گونه های کاربردی منطقه سرایان در استان خراسان جنوبی صورت گرفت. در این مطالعه، با تهیه پرسشنامه به جوامع محلی هر منطقه مراجعه و مصاحبه های شخصی با افراد باتجربه خصوصاً افراد مسن و مطلع که دارای اطلاعاتی در زمینه گیاهان دارویی هستند، صورت گرفت. مصاحبه ها با محوریت نام محلی گیاهان، فرم رویشی، زمان جمع آوری، نحوه برداشت، اندام مورد استفاده و نحوه مصرف و خواص گیاهان مطرح و تا جایی ادامه پیدا می کرد که پاسخ های تکراری ثبات و صحت مصاحبه را محقق می ساخت. همچنین روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات افراد متخصص و دارای تجربه در این زمینه تایید و همچنین پایایی پرسشنامه با استفاده از روش ضریب آلفای کرونباخ برآورد گردید. گیاهان جمع آوری شده با استفاده از منابع معتبر گیاه شناسی شناسایی شد. در این مطالعه ۱۳۳ گونه گیاه با کاربردهای مختلف از منطقه سرایان شناسایی شد که متعلق به ۳۷ جنس و ۳۷ خانواده بوده که در بین خانواده های Asteraceae, Amaranthaceae, Lamiaceae و Poaceae از بیشترین سهم برخوردار بودند که از این تعداد ۸۷ گونه، دارویی است. نتایج حاصل از بررسی کاربرد سنتی گیاهان نشان داد که بیشترین استفاده دارویی از گیاهان جهت درمان بیماری های گوارشی، قلبی - عروقی و سیستم تنفسی می باشد. بیشترین کارکرد اندام های مصرفی گیاهان شامل برگ، بذر و میوه بود. بررسی و مقایسه کاربردهای مختلف گیاهان در منطقه مورد مطالعه و همچنین سایر نقاط ایران تشابه موارد مصرف در میان برخی گونه های گیاهی مشابه در مناطق مختلف کشور را به اثبات می رساند. شناخت این گیاهان و مستندسازی دانش پیرامون آنها می تواند زمینه مناسبی برای شناسایی اثرات درمانی جدید گیاهان، استفاده بهتر از گیاهان دارویی و فرآورده های آنها را فراهم آورد.

واژه های کلیدی: اندام دارویی، جوامع محلی، شرایط رویشگاهی، گیاه مردم نگاری

آدرس پست الکترونیکی نگارنده مسئول: yarireza1364@gmail.com

مقدمه

در بسیاری از نقاط جهان بویژه نقاط دور افتاده و مکان‌هایی که به شهرها دسترسی ندارند ابعاد مختلف زندگی جوامع محلی بر پایه‌ی منابع طبیعی، تجربیات و باورهای خود که همگی زاینده‌ی تلاش برای معیشت پایدار است، استوار بوده‌اند. این باورها، دانسته‌ها و ارزش‌ها زندگی آنان را در برمی‌گیرد و به بخشی از سرمایه ملی آن جامعه تبدیل می‌شود (Vazirpour, 2012; Mirdeilami et al., 2014) بهره‌گیری از خرد تجربی انباشته و تاریخی بهره‌برداران محلی، اصطلاحاً دانش بومی نام گرفته است. این همان دانشی است که در طی قرون با استفاده از آن، اقوام گوناگون روزی خود را از محیط‌شان جسته‌اند، پوشاک‌شان را تهیه کرده‌اند، خود را در سرپناهی اسکان داده، فرزندان خود را تربیت کرده‌اند، جامعه‌ی خود را سامان داده و سلامت خود و احشام خود را حفظ کرده‌اند (Emadi & Abbasi, 1999). افراد یک جامعه دانش مذکور را بر اساس تجربه و انطباق با فرهنگ‌های محلی و محیط زیست در طول زمان کسب کرده‌اند که برای حفظ منابع ژنتیکی و ادامه بقا از آن استفاده می‌شود و فهرستی ذهنی از منابع بیولوژیکی محلی می‌باشد. این دانش بخشی از سرمایه ملی هر قوم است که باورها، ارزش‌ها، روش‌ها و آگاهی‌های محلی و دانش اکولوژیک آن‌ها از محیط زندگی‌شان را در بر می‌گیرد و حاصل قرن‌ها آزمون و خطا در محیط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی است. این نوع دانش به دلیل شفاهی بودن

سخت در معرض انحطاط است (Sadeghlo Azizi Demirchilo, 2015). دانش محلی هر قوم بومیان را قادر به تأمین نیازمندی‌های خود از منابع طبیعی بدون تحلیل آن‌ها کرده است. بنابراین مجموعه‌ی دانش بومی جهان گزینه‌ی ارزشمندی از روش‌ها و ابزار زمان آزموده‌ای است که در توسعه پایدار تمام جوامع به کار خواهد آمد. از آنجا که دانش، حاصل تعامل فرد با محیط پیرامونش می‌باشد دانش بومی نیز حاصل تعامل بومیان با محیط پیرامونشان است (Shah Hosseini, 2014). برای این دانش نام‌های دیگری مانند دانش محلی، دانش فنی بومی، دانش سنتی و دانش مردمی وجود دارد. اما اصطلاح دانش بومی بیش از همه به کار گرفته می‌شود. دانش مذکور زمینه‌های مساعدی را برای توسعه فراهم می‌کند (Azkia Mirshekar, 1999).

دانش بومی نسبت به دانش فنی دارای دو مزیت است: بدون هزینه است و به سادگی در دسترس می‌باشد (Adhami et al., 2007). علت شکست بسیاری از برنامه‌های توسعه منطبق نبودن آنها با دانش بومی می‌باشد. زیرا مردم سالیان متمادی با این ارزش‌ها و باورها زندگی کرده و توسعه ای که این ارزش‌ها را نادیده بگیرد، چندان مقبولیت و مشروعیت نخواهد یافت و منجر به شکست خواهد بود (Azkia & Safaryshal, 1999). بدیهی است که دانش مذکور از حوزه جغرافیایی خاصی سرچشمه گرفته و به‌طور طبیعی تولید می‌شود و بر اساس کارایی و سازگاری با شرایط محیطی به نواحی مجاور و دور دست

و به منظور حفاظت و توسعه ی پایدار بکار می رود که بیشتر حیطه مشمول کاری آن به دانش سنتی و درک فرهنگی و اشکال عملی تکیه داشته و می توان برای حل مشکلات مردم محلی منطقه بکار برد. در واقع می توان گفت هدف اصلی اتنوبوتانی کاربردی «حل مشکلات مردم محلی و ایجاد توسعه پایدار» می باشد. به طور کلی اتنوبوتانی کاربردی نوعی از اتنوبوتانی کمی است که با استفاده از دانش محلی و بومی در تصمیمات مدیریتی نقش ایفا می کند. کاربرد گیاهان در زندگی جوامع بومی باعث شده است که ایشان اطلاعات زیادی در مورد گونه های مختلف گیاهی نظیر پراکنش، زیستگاه، فرم رویشی، عمر، دوره گلدهی، زمان برداشت و شیوه برداشت گیاه داشته باشند (Ten et al., 2007). محققان با بررسی اتنوبوتانی حوزه ی آبریز شمال شرقی خلیج فارس به ۷۰ گونه ی گیاه دارویی متعلق به ۳۷ خانواده و ۶۲ جنس دست یافتند که بیشترین خانواده ها مربوط به کاسنی و جنس کاسنی بود و بیشترین استفاده در درمان بیماری های گوارشی انجام گرفت (Dolatkahi & Nabi, 2013). با جمع آوری، شناسایی و بررسی استفاده سنتی و بومی گیاهان دارویی شهرستان جیرفت در استان کرمان، ۱۴۷ گونه گیاه دارویی متعلق به ۴۸ خانواده و ۱۳۲ جنس به دست آمد که بیشترین خانواده ها مربوط به Asteraceae با ۱۹ گونه، Apiaceae با ۱۴ گونه و Lamiaceae با ۱۶ گونه بود (Bibak & Moghbeli hanjaee, 2017). همچنین محققان در بین عشایر مراتع دیلگان در استان کهگیلویه

انتقال می یابد. نظام های دانش بومی بشر در زمینه های مختلفی مانند زبان شناسی، گیاه شناسی، جانور شناسی، پزشکی، بوم شناسی، اقلیم، کشاورزی، دامداری، مهارت های حرفه ای، صنایع دستی و... که همگی زاینده تلاش برای معیشت پایدار در محیط زیست اوست، جلوه گر می شود. ثبت و جمع آوری این دانش اغلب به عهده مردم نگاران است. اتنوبوتانی یا گیاه مردم نگاری شاخه ای از دانش بومی است که به شناخت نقش گیاهان یک منطقه در دانش محلی آنها می پردازد (Frouzeh et al., 2014). دانش بومی قدمتی به عظمت تاریخ بشر دارد، اما واژه ی اتنوبوتانی (Ethnobotany) را اولین بار ویلیام هارشبرگر (William Harshberger, 1895) گیاه شناس آمریکایی، مطرح کرده است که به مطالعه ی گیاهان مورد استفاده توسط مردمان بومی پرداخته است. این دانش از آن زمان به بعد به عنوان بخشی از دانش سنتی تعریف شده است که دانش این جوامع در مورد گیاهان پیرامونشان است و مطالعه ای است که تلاش می کند دریابد گیاهان چگونه به عنوان غذا، پناهگاه، درمان، لباس، شکار، مراسم مذهبی و... استفاده می شوند (Difrahsh et al., 2014). طی دهه گذشته احیای علاقه بیماران، پزشکان، محققین، دانشمندان، صنعتگران و تجار به گیاهان دارویی کاملاً مشهود بوده و همین امر دلیل گسترش مطالعات اتنوبوتانی در سراسر جهان می باشد (Irum Naz & Tamoor-ul-Hassan, 2014; Khodayari et al., 2014). اتنوبوتانی کاربردی واژه دیگری است که در سالهای اخیر مورد استفاده قرار گرفته است

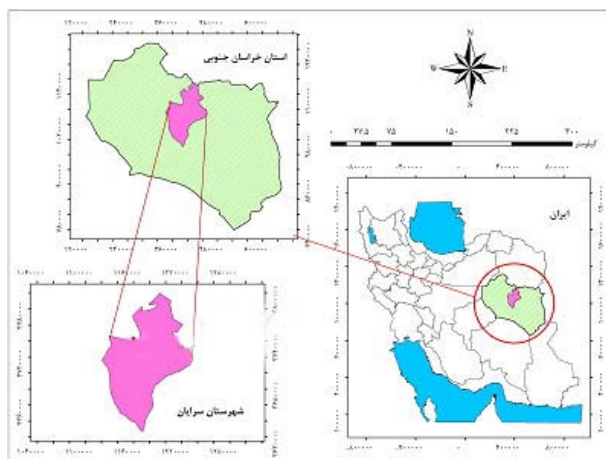
در استان خراسان جنوبی مورد استفاده قرار می‌گیرد. حدود ۷۰ درصد از بهره‌برداران را اغلب کهنسالان، چوپانان، طبیبان محلی و خبرگان آن به لحاظ برخورداری از دانش بومی مرتبط با طبیعت نظیر دامداری، زنبورداری، زراعت و شناسایی و بهره‌برداری از گیاهان دارویی تشکیل می‌دهد. اما متأسفانه علی‌رغم تمام اثرات سودمندی که مطالعات اتنوبوتانی می‌تواند داشته باشد و مجامع علمی نیز به‌خوبی در جریان ارزش حفظ دانش بومی و از جمله دانش بومی مرتبط با محیط طبیعی و گیاهان هستند، به ندرت این تحقیقات در منطقه مورد مطالعه صورت گرفته است. گرچه تحقیقات اتنوبوتانی بسیار ضروری تر و با اهمیت‌تر از تحقیقات آزمایشگاهی و یا عرصه‌ای باشند چرا که زمان برای انجام آزمایشات علمی همیشه هست اما دانشی که مختص پیران دوره‌های خاص در جامعه ای خاص است، همیشه فرصت ثبت آن وجود ندارد. به‌علاوه بررسی منابع گویای آن است که تحقیقات دانش بومی پیرامون محیط طبیعی و گیاه شناسی در هر جای دنیا دارای یافته‌هایی هستند که در سایر تحقیقات مشابه در جاهای دیگر نیامده است و این از شاخص‌ترین ضروریات انجام این گونه پژوهش‌هاست.

مواد و روش‌ها

معرفی منطقه

شهرستان سرایان در شمال غربی استان خراسان جنوبی واقع است. این شهرستان از غرب به شهرستان فردوس، از شمال به بخش کاخک شهرستان گناباد، از شرق به بخش سده

و بویر احمد ۷۰ گونه را جمع‌آوری نموده که از ۸ گونه استفاده خوراکی- تقویتی، ۷ گونه استفاده خوراکی- دارویی و برای سایر گونه‌ها مصارف دارویی و بهداشتی قائل بودند (Frouzeh et al., 2014). در بررسی سجاسرود در استان زنجان نتایج به این گونه بود که ۵۲ گونه‌ی دارویی متعلق به ۲۲ خانواده در منطقه شناسایی و بیشترین تعداد را خانواده‌های نعنائیان و کاسنی تشکیل دادند که بیشترین مصرف برای درمان بیماری‌های گوارشی انجام می‌شد (Saadatpour & Barani, 2017). با توجه به نتایج اتنوبوتانی در هر منطقه می‌توان به این اصل دست یافت که استفاده از گیاهان در هر منطقه آداب متفاوتی دارد، به عنوان مثال ممکن است یک گیاه در یک منطقه به عنوان دمکرده و در منطقه ی دیگر به صورت ضماد مورد استفاده قرار گیرد. همچنین ممکن است در دو منطقه مختلف برای درمان دو بیماری متفاوت مصرف شود (Ahvazi et al., 2007). استفاده از گیاهان دارویی به قدمت عمر بشر است و با مکتوب کردن دانش بومی گیاهان دارویی کشور می‌توان به مرجعیت علمی و انحصاری ایران و میراث مکتوب غنی پزشکی آن دست یافت. لذا با توجه به متمایز و منحصر به فرد بودن این دانش در نقاط مختلف جغرافیایی و همچنین عدم وقت کافی برای ثبت این دانش و از بین رفتن آن با مرگ هر کهنسال بومی پرداختن به آن ضروری و اجتناب ناپذیر است. هدف از این مطالعه شناسایی برخی از گیاهان کاربردی مهمی است که به طور گسترده بوسیله ساکنان محلی منطقه سرایان

شکل ۱- نقشه شهرستان سرایان و موقعیت آن در کشور و استان خراسان جنوبی

تاریخی، چاه طالب، از جمله روستاهای اطراف این شهرستان محسوب می‌شوند. اکثریت مردم آن به زبان فارسی تکلم می‌کنند. آب و هوای منطقه بر اساس طبقه بندی اقلیمی دمارتن در ناحیه‌ی آب و هوایی خشک قرار گرفته است، که در نواحی کوهستانی معتدل و در نواحی دشتی به تدریج به میزان دما افزوده و از بارندگی کاسته می‌شود. از اواسط آذرماه تا اردیبهشت ماه در دوره مرطوب و بقیه ماه‌های سال در دوره خشک قرار می‌گیرد.

میانگین متوسط دما حدود ۱۸/۲۵ درجه سانتی‌گراد می‌باشد. دی ماه با میانگین متوسط دمای ۴/۸۴ درجه سانتی‌گراد سردترین ماه و تیرماه با میانگین متوسط دمای حدود ۲۹/۲۶ درجه سانتی‌گراد گرم‌ترین ماه سال می‌باشد. متوسط میزان بارندگی سالانه منطقه حدود ۱۳۳/۲ میلی‌متر است. میانگین بیشترین بارش نزدیک به ۲۷۰ میلی‌متر در سال آبی ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۷ و کمترین میزان آن حدود ۶۷ میلی‌متر در سال آبی ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۵ نشان داده است. میانگین بیشترین بارندگی ماهانه

شهرستان قائنات، از جنوب و جنوب شرق به شهرستان خوسف و از جنوب غربی به بخش دیهوک شهرستان طبس در محدوده ۵۸ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۵۱ دقیقه عرض شمالی، در ۱۶۰ کیلومتری مرکز استان (شهر بیرجند) و در دشتی هموار در حاشیه کویر و در دامنه جنوب غربی رشته کوه زاغری معروف به شتران قرار دارد (شکل ۱).

این شهرستان دارای مساحتی حدود ۹۳۳۴ کیلومتر مربع است که در ارتفاع حدود ۱۴۵۸ متر از سطح دریا قرار گرفته شده است و شامل ۲۱ روستا و دو بخش آیسک و سه قلعه می‌باشد. طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت کل شهرستان ۳۳۳۱۲ نفر بوده که از این تعداد ۲۳۲۴۵ نفر جمعیت شهری و ۱۰۰۶۷ نفر جمعیت روستایی هستند (Statistical year book, 2016) و همچنین روستاهای نوده، مصعبی، حجت آباد، دره پر، دوحصاران، کریمو، نرم، چرمه، نوبهار، سراب، بغداده، خورزاد، بنی خانیک، عمرویی، دوست‌آباد، بسطاق، زنگویی، قاسم آباد، چاه غیاث، چاه

روش جمع آوری اطلاعات

اطلاعات گردآوری شده به دو روش تهیه

گردیدند: الف) میدانی ب) کتابخانه‌ای.

الف) روش میدانی: در روش میدانی ابتدا

شهرستان را به چند منطقه تقسیم نموده و در ابتدا به منظور آشنایی با هر منطقه، نقشه‌های جغرافیایی مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت، سپس راه‌های دستیابی به نقاط مختلف هر منطقه، عوارض طبیعی و وضعیت پوشش گیاهی مورد مطالعه قرار گرفت. سپس با تهیه پرسشنامه به جوامع محلی هر منطقه مراجعه کرده و مصاحبه‌ی شخصی با افراد باتجربه، خصوصاً افراد مسن و مطلع که در شهر و روستا دارای اطلاعاتی در زمینه‌ی گیاهان دارویی هستند، فروشندگان گیاهان دارویی، عطاری‌ها، کشاورزان و غیره با هدف شناسایی گونه‌های گیاهی کاربردی مهم هر منطقه و نحوه‌ی استفاده سنتی مردم صورت گرفت. در این راستا نیز مصاحبه‌ها به صورت هدفمند از خبرگان محلی ساکنان روستاها صورت گرفت. لازم به ذکر است برای هر گیاه اطلاعاتی از قبیل نام محلی، نوع کاربرد و مصرف محلی، نحوه مصرف و سایر موارد مورد لزوم برای هر گیاه کسب شد. مصاحبه‌ها با محوریت نام محلی گیاهان، فرم رویشی، زمان جمع آوری، نحوه برداشت، اندام مورد استفاده و نحوه مصرف، مقدار مصرف، شیوه آماده‌سازی و خواص گیاهان مطرح و اطلاعات مورد نظر گردآوری شد. آنگاه از طریق مراجعه به مناطق مختلف شهرستان و با پیمایش‌های صحرائی در فصول مختلف سال نسبت به جمع‌آوری نمونه‌های

محدوده مطالعاتی در بهمن ماه (۱۳۶۸-۱۳۹۴)

حدود ۷۳۰ میلی‌متر و کمترین این مقدار در تیرماه با ۰/۷ میلی‌متر است (Report of the Meteorological Office, 2013). مراتع مورد مطالعه در زمره جوامع گیاهی مناطق خشک ناحیه ایران- تورانی (ناحیه استپی) به شمار می‌رود. این ناحیه بیشتر به صورت بوته و چمن‌زار است که در گذشته جنگل بوده و در حال حاضر در بعضی از نقاط آن خاک کاملاً فرسوده شده و استعداد تبدیل به جنگل خصوصاً جنگل‌های خشک را دارا می‌باشد. گونه‌های غالب این منطقه شامل: بنه، آنغوزه، کندل، علف هیزه، خاکشیر، گندم، زعفران، خرفه و درختچه‌ها می‌باشد. این منطقه به لحاظ عوامل محیطی (عمدتاً خاک و ارتفاع از سطح دریا) به سه ناحیه تقسیم می‌شود: نواحی شمالی یا کوهستانی که دارای بافت خاک نسبتاً سبک می‌باشد و عمدتاً باغداری در آن رواج دارد. نواحی مرکزی یا کوهپایه‌ای با بافت خاک سیلتی- لومی که جوامع محلی علاوه بر دامداری به زراعت غلات و علوفه دام نیز اشتغال دارند و نواحی جنوبی یا دشتی با بافت خاک سنگین که عمدتاً باغات پسته در آن رو به گسترش می‌باشد. این تنوع عوامل محیطی (عمدتاً توپوگرافیکی و اداپتیکی) موجب تغییر و تنوع در پوشش گیاهی و انواع بهره‌برداری شده است، به طوری که انواع فرم‌های رویشی گیاهی با کاربردهای مختلف خوراکی، دارویی، صنعتی، زینتی و... را می‌توان در منطقه ملاحظه نمود.

جدول ۱- جزئیات مربوط به جمع آوری اطلاعات از افراد محلی در منطقه مورد مطالعه

ردیف	منطقه	افراد پرسش شده در مطالعه		منطقه	ردیف	افراد پرسش شده در مطالعه	
		مرد	زن			مرد	زن
۱	شهر سرایان	۴	۶	۱۳	روستای بغداده	۲	۱
۲	بخش آیسک	۵	۴	۱۴	روستای خورزاد	--	۴
۳	روستای نوده	۱	۱	۱۵	روستای بنی خانیک	۲	۱
۴	روستای مصعبی	۱	۲	۱۶	روستای عمرویی	--	۱
۵	روستای حجت آباد	۲	--	۱۷	بخش سه قلعه	--	۳
۶	روستای دره پر	۲	۲	۱۸	روستای دوست آباد	۱	۱
۷	روستای دوحصاران	--	۱	۱۹	روستای بسطاق	۱	۱
۸	روستای کریمو	۲	۱	۲۰	روستای زنگویی	--	۲
۹	روستای نرم	۱	۲	۲۱	روستای قاسم آباد	--	۱
۱۰	روستای چرمه	۲	--	۲۲	روستای چاه غیاث	۱	۲
۱۱	روستای نوبهار	۲	--	۲۳	روستای چاه تریخی	--	۳
۱۲	روستای سراب	--	۲	۲۴	روستای چاه طالب	۱	--
مجموع زن و مرد		۷۱					

ناحیه پراکنش، Chrotype (تپ زیستی) و اطلاعات جمع آوری شده توسط پرسشنامه از افراد بومی با استفاده از روش آمار توصیفی در نمودار و جداول تنظیم شد و سپس با روش اتنوبوتانی کمی به تحلیل داده‌ها اقدام شد. برای بهبود گیاه شناسی قومی و بالا بردن ارزش مطالعات اتنوبوتانیکی با بکار بردن روش های کمی در گردآوری داده های اتنوبوتانیکی و با پردازش و تفسیر آن ها می توان کیفیت داده ها را ارتقا داد. چنین روشی به توصیف کمی متغیرها و آنالیز الگوهای مشاهده شده در مطالعه، در کنار آزمایش آماری فرضیه ها کمک می نماید. کمی نمودن باعث کیفیت دادن به داده ها شده و بر مدیریت حفاظت منابع و توسعه کمک می نماید.

(ب) روش کتابخانه‌ای: در این مرحله پس

گیاهی با روش های استاندارد اقدام شد. در مواردی که گیاهان مورد استفاده بومیان با نمونه های جمع آوری شده پژوهشگر، مطابقت نداشت، برای جمع آوری دقیق تر نمونه، از بومیان هر منطقه کمک گرفته شد. در راستای بهتر شدن نتایج این پژوهش برای تهیه ی اطلاعاتی در زمینه گیاهان کاربردی و همچنین در حین جمع آوری اطلاعاتی از قبیل آدرس دقیق محل جمع آوری، ارتفاع محل، طول و عرض جغرافیایی و... یادداشت برداری شد. سپس نمونه های گیاهی جمع آوری شده به شیوه هرباریومی خشک و پرس شده و پس از آن هر کدام از فلورهای آماده بر طبق کلیدهای شناسایی گیاهان در منطقه نام تیره، جنس، گونه و وارسته آنها در جدولی نوشته شد. پس از این مرحله داده های جمع آوری شده در جداولی

جدول ۳- ویژگی‌های هر گیاه شامل نام محلی، نام فارسی، نام علمی، اندام مورد استفاده و مصارف سنتی آن توسط بهره‌برداران

شکل مصرف	موارد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
خام، پودر، صمغ	مقوی میل جنسی آقایان، انرژی زا، رفع درد دندان	میوه	بنه	<i>Pistacia khinjuk</i>	پسته و حشی	
خام و جوشانده	خوراکی، دارویی، کاهش قند و چربی خون، اشتهاآور، هضم، مقوی در درمان بیماری‌های روماتیسمی، تقویت کننده لته	میوه	سماق	<i>Rhus coriaria</i>	سماق	Anacardiaceae
خام	مصرف خوراکی به صورت غلایب، مقوی بدن	صمغ و میوه	بنه	<i>Pistacia atlantica Desf.</i>	پسته، بنه	
خام	مفید برای هضم غذا، اشتهاآور، ضد میکروب، سبزی خوردن	برگ	جعفری	<i>Petroselinum crispum</i>	جعفری	
خام و پخته	تقویت کننده بدن و گرمابخش بدن	سرشاخه‌های گلدار	کندکما	<i>Dorema ammoniacum DDon</i>	کندک	
خام و عصاره ریشه	ضد انگل، ضد بیوست، مفید در برطرف کردن عفونت دندان و تقویت کننده گوارش	برگ، ریشه، شیرابه و سرشاخه‌های گلدار	انغزه	<i>Ferula assa-foetida L.</i>	انغزه	Apiaceae
جوشانده، خام، پودر	اشتهاآور، ضد نفخ و هاضم غذا، کاهش قند و چربی خون، تنظیم فشارخون، لاغر کننده، ضد دیابت	برگ و دانه	گشنیز	<i>Coriandrum sativum L.</i>	گشنیز	
خام و پودر	کاهنده قند و چربی خون، لاغر کننده، رفع دل پیچه	برگ و دانه	شوت	<i>Anethum graveolens L.</i>	شویل	

از جمع‌آوری گیاه و مراحل خشک و پرس و انتقال به برگه (آماده سازی نمونه) نوبت به شناسایی هر کدام از گیاهان رسید که برای دستیابی به این مهم با استفاده از منابع معتبر گیاه شناسی به شناسایی هر کدام از گیاهان پرداخته شد (Asadi, 1988-2013; Ghahraman, 1990-1995).

نتایج و بحث

در مجموع از ۷۱ نفر مصاحبه شد که از این تعداد ۴۳ نفر مرد و ۲۸ نفر زن بودند و اکثر مصاحبه شوندگان مسن و بی‌سواد بودند. سن مصاحبه شوندگان از ۵۱ تا ۹۵ سال بود. بیشترین افراد مصاحبه شونده در دامنه سنی

شکل مصرف	موارد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
خام و پودر	رافع معده درد و دل پیچیده شدید.	دانه	زیره سیاه	<i>Bunium persicum</i>	زیره سیاه	
عصاره، ضماد	رفیع لکه های پوستی	برگ	خلرچه	<i>Nerium indicum Mill.</i>	خزرچه	Apocynaceae
دمکرده و پیاد	شکم (مخصوصاً دردهای قاعدگی)، ضد نفید در درمان التهاب های پوستی	گل	همیشه باهار	<i>Calendula officinalis L.</i>	همیشه بهار	
خام و روضن	چاق کننده و اشتهاآور، موثر در رشد استخوان کودکان	دانه	اقوگردو	<i>Helianthus annuus L.</i>	آفتابگردان	
دمکرده، عرق، جوشانده	تصفیه کننده خون، ضد جوش صورت، صفرا آور، ملد و تب بر	کل اندام	کسنه	<i>Cichorium inybus L.</i>	کاسنی	
خام و پودر	مصرف سبزی، ادویه ترشی ها، ضد نفخ	ساقه و برگ	تالخن	<i>Artemisia dracunculus L.</i>	ترخن	
پخته	تب بر، کاهشده فشار خون	شاخه های جوان	کنگر	<i>Gundelia tournefortii L.</i>	کنگر	
Asteraceae						
عصاره، شربت	ضد گرمنازدگی، ضد اسهال، مقوی کبد، ضد غش، رفع آگزما و حساسیت های پوستی	کل اندام	علف هیزه	<i>Pulicaria gnaphalodes</i>	پولیکاریا	
عصاره و موهلم	رافع درد و ورم چشم، درمان سرماخوردگی و بیماری های پوستی، رفع زردی	کل گیاه	قاصدک	<i>Taraxacum officinale</i>	گل قاصد	
جوشانده	ضد سرفه، پائین آورنده تب	گل	شکر تیغال	<i>Echinops echinatus Roxb.</i>	شکر تیغال	
خام	مصرف خوراکی و تصفیه کننده خون، لانفر کننده	برگ و ساقه	کاهو	<i>Lactuca sativa L.</i>	کاهو	
دمکرده	مقوی بدن، ضد آنگل	پیکره رویشی	ترخ	<i>Artemisia aucheri Boiss.</i>	درمنه کوهی	

۸۱ تا ۹۱ سال قرار داشتند (جدول ۱). روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات افراد متخصص و دارای تجربه در این زمینه تایید و همچنین پایایی پرسشنامه از روش ضریب آلفای کرونباخ برآورد گردید. پایایی پرسشنامه برای بهره برداران برابر ۰/۸۵ به دست آمد که در محدوده مناسب و مطلوبی قرار داشت.

مراعات منطقه سرایان به علت تنوع در پوشش گیاهی، برای انجام مطالعات گونه های کاربردی مناسب می باشد. با توجه به بررسی و مطالعات انجام شده، ۱۳۳ گونه گیاه با کاربردهای مختلف از منطقه سرایان جمع آوری شد که متعلق به ۳۷ جنس و ۳۷ تیره بوده، که از میان تیره ها، بیشترین گونه متعلق به تیره Asteraceae

شکل مصرف	موارد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
پودر	دافع کرم انگل	پیکره رویشی	تلیخ	<i>Artemisia herba-alba Asso</i>	درمنه دشتی	
دمکرده	زیتنی ضد سرفه و گلو درد	گل	گل آزاری	<i>Zinnia elegans</i>	گل آزاری	
جوشانده	درمان زخم معده و روده شدید. مفید در رفع دردهای قاعدگی و تنظیم کننده قاعدگی و حالت تهوع	اندام هوایی	بومادرو	<i>Achillea millefolium L.</i>	بومادران	
شربت و پودر	درمان دل درد و معده درد، ضد عطش و گرمادگی، مقوی کبد، رافع اسهال	دانه	خاکشیر	<i>Sisymbrium sophia L.</i>	خاکشیر	
خام، بخارپز	مفید برای رفع بیماری های تنفسی و سرماخوردگی، مقوی قلب و عروق	ریشه	شلغم	<i>Brassica rapa L.</i>	شلغم	
خام و جوشانده	رفع گرفتگی عضلات و دردهای	برگ و دانه	شاهین	<i>Lepidium sativum</i>	شاهی	Brassicaceae
خام و پخته	سرخساز از آهن و تصفیه کننده خون	برگ	بالقس	<i>Cardaria darba L. Desv</i>	تزه تیرک وحشی	
خام	خوراکی (سبزی خوردن)، اشتهاآور، مفید برای قلب و عروق و گیاهی مدر است که موجب دفع سموم بدن میشود و در کاهش وزن موثر است	برگ و ریشه	تریچه	<i>Raphanus sativus L.</i>	تریچه	
عصاره و دمکرده	رفع گلو درد و سرفه	گل	تاج خروس	<i>Amaranthus cruentus L.</i>	تاج خروس	Amaranthaceae
جوشانده، دمکرده	هاضم غذا، مسهل و صفرا آور	برگ	پیچوک	<i>Convolvulus arvensis L.</i>	پیچوک	Convolvulaceae
جوشانده، روغن	درمان قند خون	میوه	تلخوک،	<i>Citrullus colocynthis</i>	هندوانه	Cucurbitaceae

با ۱۵ گونه و کمترین تعداد نیز مربوط به تیره Anacardiaceae با ۴ گونه می باشد.

برای تسهیل در ارائه مطالب، اطلاعات جمع آوری شده پیرامون گیاهان دارویی این منطقه به همراه ویژگی های هر گیاه شامل نام محلی، نام فارسی، نام علمی، اندام مورد استفاده و مصارف سنتی آن توسط بهره برداران

در جدول ۲ آورده شده است.

جدول مذکور گویای آن است که منطقه مورد بررسی ۸۷ گونه دارویی دارد که متعلق به ۲۸ خانواده است. بیشترین سهم در ترکیب گونه ها به ترتیب مربوط به خانواده های Asteraceae با ۱۳ گونه، Lamiaceae با تعداد ۱۲ گونه، Rosaceae و Fabaceae با ۷ گونه،

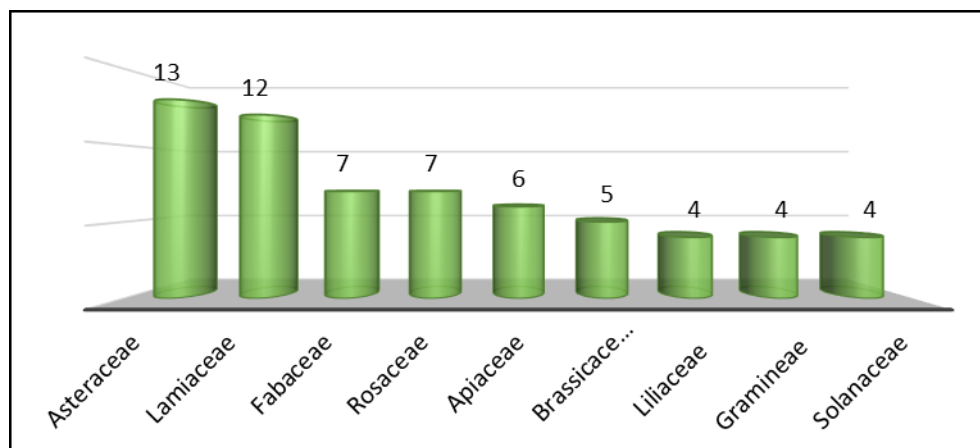
شکل مصرف	موارد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
			هندوانه حنظل		ابوجهل	
دمکرده و خام	مغزی کبد، رفع کم اشتهاپی و کم خونی، تصفیه کننده خون، ضد خارش پوست بدن برای رفع درد معده، نفخ و دانه‌ها را تحریک غدد شیری در مادران و شیرساز بکار می‌برند، کاهش قند و چربی خون، رفع آماس و ورم	اندام هوایی، دانه	شاه تره	<i>Fumaria officinalis L.</i>	شتره	Fumariaceae
دمکرده، پودر و خام		دانه و برگ	شمایله	<i>Trigonella foenum-graecum</i>	شمبلیله	
جوشانده و پودر، دمکرده	جهت تقویت بدن کاربرد دارد و به عنوان تصفیه و رقیق کننده خون و درمان واریس استفاده می‌شود	کل اندام	یونجه زرد	<i>Melilotus officinalis L.</i>	اکلیل الماک	
صمغ	تقریباً کهنه مو	ریشه	گون	<i>Astragalus gossypinus</i>	گون	Fabaceae
دمنوش	درمان ناراحتی معده	برگ و گل	تلخه بیان ریشه و شیرابه	<i>Sophora jaubertii Spach.</i>	تلخه بیان	
پودر، جوشانده	صنعت، ملین، رافع زخم معده و روده		شیرین بیان	<i>Glycyrrhiza glabra L.</i>	شیرین بیان	
خام، عرق	چاق کننده، رفع کم خونی، جلوگیری از پوکی استخوان	اندام هوایی	یونجه	<i>Medicago Sativa L.</i>	یونجه	
صمغ، جوشانده، روغن، عرق	مغز، تصفیه کننده خون، دافع سنگهای کلبه و مثانه و رافع بواسیر، مفید در رفع درد روماتیسم و مصلی	میوه، برگ، گل، شیرابه	خارشتر	<i>Alhagi camelorum</i>	خارشتری	
پودر، ضماد، ماسک	مفید در رفع سوجستگی‌ها، مفید برای رفع لک و کک و مک پوست	کل اندام	گندم	<i>Triticum dicoccum</i>	گندم	Poaceae
دمکرده	آرامبخش، مغزی بدن	دانه و ساقه	سورگوم	<i>Sorghum bicolor</i>	سورگوم	

شکل مصرف	مواد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
خام، پودر (بصورت نان)	کاهنده چربی و قند خون، لاغر کننده، مدر و ملین	میوه و دانه	جو	<i>Hordeum vulgare L.</i>	جو	
جوشانده	تب بر، ضد ترش، رافع بیوست، تنظیم کننده قند خون	دانه	ارزن	<i>Panicum miliaceum</i>	ارزن	
شربت، دمکرده	مقوی قلب، تنظیم فشارخون، رافع بیخوابی و آرامبخش	کلاله همراه با خامه	زعفرو	<i>Crocus sativus L.</i>	زعفران	
دمکرده	مفید برای رفع زردی، درمان لکه‌های سیاه صورت	ریشه	زنبق	<i>Iris sibiricum</i>	زنبق	Iridaceae
خام، شربت و جوشانده	رفع دل درد، ضد نفخ، معطر کردن غذا، اشتهاآور، آرامبخش	برگ و دانه	ریحون	<i>Ocimum basilicum</i> <i>Var. Thyrsiflorum</i>	ریحان سبز	
خام و پودر	هضم کننده، مقوی معده، ضد نفخ، اشتها آور	سرشاخه جوان	مرزه	<i>Satureja hortensis L.</i>	مرزه	
خام، شربت و دمکرده	سبزی خوردن، رافع بیوست، ضد سرفه، آرامبخش و پائین آورنده تب	برگ و دانه	ریحون سیاه	<i>Ocimum basilicum</i> <i>Var. Sanctum</i>	ریحان سیاه	
خام و پودر و دمکرده	رفع دل درد و نفخ معده، مفید در هضم غذا	برگ و ساقه	نعناع	<i>Mentha spicata L.</i>	نعنائی سبز	
دمنوش	مفید در پائین آوردن قند خون	پیکره رویشی	گزنه	<i>Lamium album L.</i>	گزنه سفید	Lamiaceae
خام، پودر و جوشانده، اسانس محلول	اشتهاآور و مسهل و ضد تشنج، ضد نفخ و میکروب	پیکره رویشی	پودنه	<i>Mentha longifolia (L.) Hudson</i>	پودنه آبی	
جوشانده	مفید در درمان دل درد	پیکره رویشی	مریم گلی	<i>Salvia macrosiphon Boiss</i>	مریم گلی	
خام و پودر	مقوی معده، مخلوط با ماست مصباح سردی، ضد عفونی کننده روده	پیکره رویشی	کاکرتو	<i>Ziziphora tenuior L.</i>	کاکرتی	
روغن، پماد، دمکرده	رفع دردهای رماتیسمی و مفصلی، تقویت	برگ و گل	رزمازی	<i>Rosmarinus officinalis L.</i>	رزمازی	

شکل مصرف	موارد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
کننده مو						
دمکرده، جو شانه	مغزی اعصاب، رافع سرماخوردگی، سرفه، و جلاط آور	پیکره رویشی	اوشنه	<i>Thymus vulgaris L.</i>	اوشین	
خام، جو شانه، اسانس معطر	ادویه ماست و دوغ، هاضم غذا، رافع احتقان بینی، ضد نفخ	برگ	سوسن برگ	<i>Menha piperita L.</i>	نعنائفلی	
خام، پودر و شربت	کاهنده قند خون، رافع ناراحتی‌های معده و دل درد شدید	گل و پیکره رویشی	کلپوره	<i>Teucrium scordium L.</i>	مریم نخودی	
خام، جو شانه	پایین آورنده فشارخون، رافع انگل، مسکن گوارش	کل گیاه	سیر	<i>Allium sativum L.</i>	سیر	
خام	چربی سوز و تنظیم قند خون، تقویت سیستم ایمنی بدن	برگ و ریشه	پیازچه	<i>Allium schoenoprasum</i>	پیازچه	Liliaceae
خام و پخته	خوراکی و مفید برای معده، رافع کم خونی	برگ	سرموک	<i>Allium canadense L.</i>	سیر وحشی	
خام یا پخته	کاهنده فشارخون و چربی سوز، رافع سوء هاضمه	برگ و پیاز	تره	<i>Allium ampeloprasum L.</i>	تره	
دمکرده	مفید در رفع گل‌درد و سرفه	گل و دانه	ختمی بنفش	<i>Maha sylvestris L.</i>	پنیرک	
پودر، روغن	ازدیاد شیر در مادران، درمان برونشیت و تب	گل و دانه	پنبه	<i>Gossypium hirsutum L.</i>	پنبه	Malvaceae
دمکرده	ضد سرفه و آسم، رافع تورم مخاط گلو	گل	ختمی	<i>Alecea rosea L.</i>	ختمی	
خام، دمکرده	تغرق زا، ادرار آور، مسکن درد، ضد سوفه، ملین	میوه، برگ دانه	انجیرک	<i>Ficus Carica Var. Johannis Boiss</i>	انجیر کوهی	Moraceae
خام و دمکرده	رفع گلو درد و مفید در درمان سرفه‌های	برگ، دانه	بارگ	<i>Plantago alpina</i>	بارهنگ	Plantaginaceae

شکل مصرف	مواد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
	شدید					
خام	مقوی معده و کبد، ضد حالت تهوع، تصفیه کننده خون، ضد یبوست، کاهشده قند خون	دمبرگ	ریواس	<i>Rheum ribes</i>	ریواس	
خام و دمکرده	، رافع سرماخوردگی و حالت تهوع، کاهش دهنده کلسترول خون، تصفیه کننده خون	کل اندام	ترشوک	<i>Rumex acetosa</i>	ترشک	Polygonaceae
دمکرده	رفع گلو درد و سرفه، خلط آور، مفید در رفع گوش درد و تنگی نفس	کل اندام	پرسیوشو	<i>Adiantum capillus-veneris</i>	پر سیاوشان	Polypodaceae
خام و آب پز	رفع تشنگی، تصفیه کننده خون، تقویت کننده کبد، کاهش چربی خون	اندام هوایی	خلفه	<i>Portulaca oleracea</i>	خرقه	Portulacaceae
خام و شربت و عصاره	رنگرزی، مسهل، رفع سرماخوردگی، تصفیه کننده خون	میوه	نار	<i>Punica granatum</i>	انار	Lythraceae
پودر و دمکرده	رافع سرماخوردگی، ضد درد عضلانی	میوه	نسترن	<i>Rosa canina</i>	نسترن وحشی	
خام قرآوری شده و روغن	مقوی، انرژی زا، مفید در تقویت معده، تقویت کننده موی سر، افزایش دهنده شیر مادران، درمان سرفه	دانه	بادامشک	<i>Amygdalus scoparia</i>	بادام کوهی	
عرق و دمکرده، اسانس	آرام بخش، مقوی قلب، مفید در رفع زخم معده و یبوست مزاج	غنچه و گل	گل گلاب	<i>Rosa damascena</i>	گل محمدی	Rosaceae
خام	مقوی، اشتهاآور، ملین، آرام کننده اعصاب، رفع سرفه های خشک	میوه و دانه	بادوم	<i>Prunus amygdalus</i>	بادام	
خام و دمکرده	رافع سرماخوردگی، گلودرد، سرفه،	میوه، دانه و به	به	<i>Cydonia oblonga</i>	به	

شکل مصرف	موارد مصرف	اندام مصرفی	نام محلی	نام علمی	نام فارسی	نام تیره
دمکرده	آبریزش بینی، مقوی قلب	برگ	گل مالمور	<i>Verbascum songaricum</i>	گل مالمور	Scrophulariaceae
خام و بودر	مفید در رفع درد عضلات و روماتیسم، مفید در رفع سردی بدن، تقویت کننده سیستم ایمنی بدن	میوه	قلقل قرمز	<i>Capasicum annum</i>	قلقل سبز	
خام و پخته	درمان اسهال	میوه به همراه کاسبرگ	بادنجو	<i>Solanum melongena</i>	بادمجان	Solanaceae
بودر و مرهم	درمان سوزخگی، درمان تقرس	برگ و دانه	تازه	<i>Datura innoxia Mill</i>	تاتوره	
جوشانده	مقوی بدن، مسکن درد، کاهش تب، بند آورنده خون	میوه و دانه و برگ	اسپیکگور	<i>Solanum nigrum</i>	تاج ریزی سیاه	
مرهم	مسکن درد دندان	پوست تنه	گر	<i>Tamarix hispida</i>	گر	Tamaricaceae
جوشانده و دموکرده و موضعی	نرم کننده سینه و خلط آور، تسکین دهنده دردهای روماتیسمی، رافع بیماری‌های پوستی مانند اکزما	سرشاخه گلدار	بنفشه میمونی	<i>Viola tricolor</i>	بنفشه سه رنگ	Violaceae
خام و دموکرده، شربت، سرکه	آرامبخش، لاسر کننده، مقوی حافظه، تنظیم کننده قند خون	میوه و دانه	انگور	<i>Vitis vinifera</i>	انگور	Vitaceae
جوشانده، دود دادن، روغن	کاهش قند و چربی خون، درمان سرماخوردگی و آنفولانزا، دافع کرم	دانه	سپند	<i>Peganum harmala</i>	اسپند	Zygophyllaceae
خام و جوشانده و بودر	دافع سنگ کلیه، ملرز، مسکن دردهای مفاصل	میوه	خارخسک	<i>Tribulus terrestris</i>	خارخسک	
دم کرده	درمان سوء هاضمه و نفخ، تشنج، سردردهای یک طرفه، سرگیجه	برگ	به لیمو	<i>Aloysia citrodora</i>	به لیمو	Verbenaceae

شکل ۲- خانواده گیاهی بزرگ از نظر غنای گونه‌های گیاهان دارویی

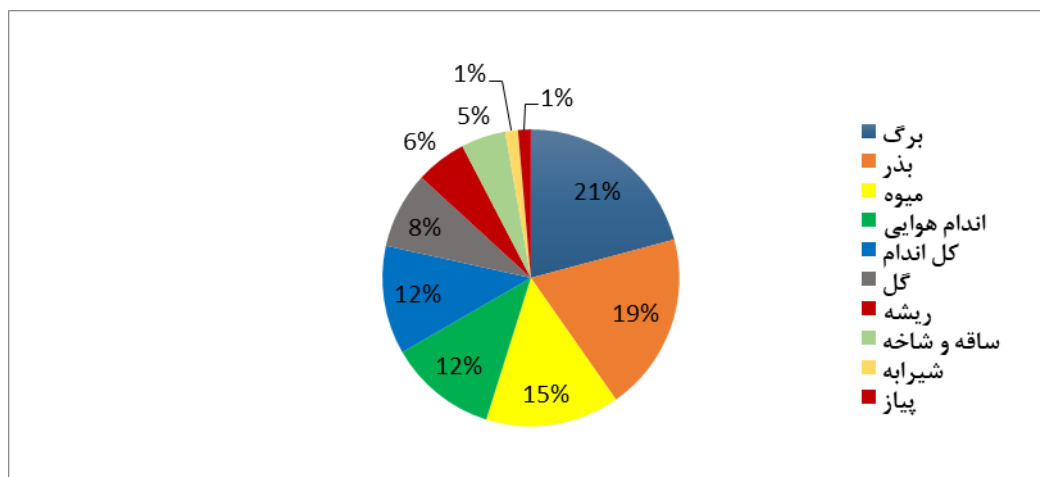
دارویی جمع‌آوری شده و بر اساس مطالعات صورت گرفته در طول تحقیق و پژوهش، متداول‌ترین شیوه‌های مصرف در بین مردمان بومی منطقه مورد مطالعه سرایان، شکل مصرف خام و پودر می‌باشد و کمترین شیوه مصرف به دود دادن و بخور اختصاص دارد.

در این مطالعه ۱۳۳ گونه گیاهی با کاربردهای مختلف، شناسایی شده که متعلق به ۳۷ جنس و ۳۷ تیره می‌باشند که در این بین خانواده‌های Asteraceae، Amaranthaceae، Lamiaceae و Poaceae از بیشترین سهم برخوردارند. محققین در تحقیق پیرامون گیاهان منطقه غرب بیرجند دریافتند که بیشترین سهم مربوط به خانواده‌های Asteraceae، Amaranthaceae و Lamiaceae می‌باشند (Qalasi Mod et al., 2006). همچنین در نتایج تحقیقی که در بردارنده شناسایی، خواص درمانی و نحوه استفاده برخی گیاهان دارویی شهرستان بهبهان، استان خوزستان بود به این امر پی بردند عمده ترین خواص درمانی مربوط به گونه‌هایی از خانواده Asteraceae، Lamiaceae و Poaceae می‌باشد (Razmjoue et al., 2017). با بررسی

Apiaceae با تعداد ۶ گونه است (شکل ۲). خانواده‌های مذکور در بین خانواده‌های گیاهی از غنای زیادی برخوردار بوده و از نظر پراهمیت گیاهان گلدار به شمار می‌آیند. از میان مصارف سنتی و محلی بیشترین کاربرد مربوط به درمان بیماری‌های گوارشی، قلبی-عروقی و سیستم تنفسی بود. هر چند که غالب گونه‌ها مصارف دارویی داشتند، اما تعدادی نیز نظیر شوید (*Anethum graveolens*)، گشنیز (*Coriandrum sativum*)، تره (*Allium ampeloprasum*) به هر دو صورت خوراکی-دارویی به مصرف می‌رسند. همچنین برخی از گیاهان کاربردهای چندگانه‌ای در طب سنتی افراد محلی دارند که از آن میان می‌توان به زیره سیاه (*Bunium persicum*)، شیرین بیان (*Glycyrrhiza glabra*)، به (*Cydonia oblonga*) (Mill) اشاره نمود. قسمت‌های مورد استفاده گونه‌های جمع‌آوری شده شامل برگ، بذر، میوه بیشترین استفاده را در بین جوامع محلی منطقه دارا بود (شکل ۳).

با استناد بر اطلاعات بدست آمده از گیاهان

شکل ۳- درصد فراوانی بخش‌های گیاهی مورد مصرف در گونه‌های دارویی منطقه سرایان

درصد از گیاهان به منظور درمان بیماری‌های گوارشی مورد استفاده قرار می‌گیرند. در بررسی گیاهان دارویی منطقه زریوار شهرستان میوان، بیشترین استفاده دارویی از گیاهان، به درمان بیماری‌های گوارشی و ناراحتی‌های مجاری تنفسی مربوط می‌باشد (Tabad & Dolatkhani, 2015). پژوهش‌های (Jalilian, 2013) در حوزه شمال شرقی خلیج فارس و (Saadatpour et al., 2017) نیز در مراتع سجاسرود زنجان نیز مؤید این مطلب است که بیشترین کاربرد محلی گیاهان مربوط به بیماری‌های گوارشی است. همچنین این نتایج با نتایج بررسی‌های (Mardaninejhad & Vazirpour, 2012) در منطقه مبارکه اصفهان مطابقت دارد و گویای این است که در مناطق بررسی شده نیز بیشترین کاربرد گیاهان دارویی در جوامع محلی برای درمان بیماری‌های گوارشی معرفی شده است. نتایج گویای آن است که بیشترین کاربرد قسمت‌های مصرفی گیاهان شامل برگ، بذر و میوه می‌باشد. در مطالعه شناسایی خواص درمانی و نحوه

اتنوبوتانی (گیاه شناسی مردمی) گیاهان دارویی شهرستان ایذه (استان خوزستان) ۸۴ گونه گیاهی دارویی شناسایی شد که تیره‌های Asteraceae و Lamiaceae دارای بیشترین کاربرد بودند (Khodayari et al., 2014). نتایج حاصل از بررسی کاربرد سنتی گیاهان نشان داد که برای مقابله با اثرات بیماری‌های شناخته شده از گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه، استفاده‌های دارویی متنوعی صورت می‌گیرد و مشخص شد که بیشترین استفاده دارویی از گیاهان جهت درمان بیماری‌های گوارشی، قلبی- عروقی و سیستم تنفسی می‌باشد و کمترین میزان استفاده از گیاهان منطقه مربوط به بیماری‌های چشمی، سیستم تناسلی و بیماری‌های زنان می‌باشد. نتایج تحقیقات برخی از محققین در استان خراسان جنوبی و خراسان رضوی نیز مؤید این مطلب است که بیشترین استفاده دارویی از گیاهان جهت درمان انواع بیماری‌های گوارشی می‌باشد چنانکه (Alimirzaei et al., 2017) در استان خراسان رضوی دریافتند که ۴۳/۱۴

است که گیاهانی نظیر پسته وحشی (*Pistacia khinjuk*)، هندوانه ابوجهل (*Citrullus colocynthis*)، گشنیز (*Coriandrum sativum*)، تاج ریزی سیاه (*olanum nigrum*) به ترتیب برای امراضی مانند تقویت بدن، درمان قند خون، اشتها آور و کم شدن تب مورد استفاده جوامع محلی قرار می‌گیرند. گیاهانی نظیر، خارشتری (*Alhagi camelorum*)، خارخاسک (*Tribulus terrestris*) که به منظور دفع سنگ کلیه به کار می‌روند، دارای کارکرد مشابهی در دانش محلی بهره برداران شهرستان کازرون در استان فارس می‌باشند (Dolatkhahi et al., 2012). این نتایج گویای آن است که در مناطق مختلف ایران فرهنگ‌ها و رسوم متنوعی در زمینه استفاده از گیاهان وجود دارد که گرچه این تفاوت فرهنگ‌ها سبب گوناگونی هرچند اندک کاربردهای ذکر شده توسط مردم از یک گونه می‌شود، اما در اغلب موارد این کاربرد و موارد استفاده شبیه یکدیگر می‌باشند. به عبارتی اغلب گیاهان خودروی دارویی در مناطق مختلف تقریباً دارای کارکرد مشابه خوراکی و دارویی در میان جوامع محلی هستند.

نتایج این بررسی مبین آن است که جوامع محلی روستایی به دلیل کمبود نیروی انسانی آموزش دیده و کمبود تسهیلات بهداشتی و عدم دسترسی مناطق دور افتاده به امکانات بهداشتی، قادر به استفاده از امکانات بهداشتی نخواهند بود از اینرو استفاده از گیاه درمانی نه تنها یک اولویت بلکه یک انتخاب اجتناب ناپذیر و بدون جایگزین برای این جوامع است. در این مناطق نیاز به تحقیقات دقیقی

استفاده برخی گیاهان دارویی شهرستان بهبهان در استان خوزستان اذعان نمودند که برگ گیاهان با ۲۷ درصد از بیشترین میزان مصرف دارویی برخوردار است (Razmjoue et al., 2017). طبق بررسی‌های صورت گرفته خانواده کاسنی (Asteraceae) در زمره خانواده‌هایی است که بیشترین فراوانی را به خود تخصیص داده‌اند. این نتایج با بررسی‌های سایر محققین مطابقت دارد (Haerinasab & Abbasi, 2019; Sajjadi et al., 2016; Kiasi & Forouzeh, 2019). بررسی و مقایسه کاربردهای مختلف گیاهان در منطقه مورد مطالعه و همچنین سایر نقاط ایران تشابه موارد مصرف در میان گونه‌های گیاهی مشابه در مناطق مختلف کشور را به اثبات می‌رساند. به عنوان مثال در تحقیق دیگری که در استان خراسان رضوی صورت گرفته است، کاربردهای مشابهی برای برخی از گونه‌ها به چشم می‌خورد. چنانکه در هر دو مطالعه گونه کاسنی (*Cichorium intybus*) برای درمان جوش صورت، تصفیه کننده خون، مدر، گونه زیره سیاه (*Bunium persicum*) (به عنوان رفع معده درد، ضد نفخ، کاهش درد ناشی از قاعدگی، گونه خاکشی) و گرمازدگی، درمان اسهال مورد استفاده واقع می‌شود (Hosseini et al., 2019). مرور تحقیقات صورت گرفته پیرامون دانش بومی گیاهان دارویی در سایر نقاط کشور و مقایسه آن با تحقیق حاضر نیز گویای کارکردهای مشابهی برای برخی از گیاهان می‌باشد. به عنوان مثال یافته‌های این تحقیق گویای آن

برای تولید فرآورده‌هایی با اثر بخشی بیشتر و مضرات کمتر فراهم نماید.

یافته های ترویجی

در چند ساله اخیر گرایش مردم به استفاده از داروهایی با منشأ گیاهی به دلیل عوارض جانبی و سوء داروهای شیمیایی، افزایش یافته است. رجعت دوباره به استفاده از گیاهان دارویی به جای داروهای زیان آور و برداشت‌های بی‌رویه و مستقیم از طبیعت در دهه‌های اخیر سبب فرسایش شدید ژنتیکی در گونه‌های گیاهی پر ارزش گردیده و این وضعیت سبب از بین رفتن برخی از گیاهان دارویی بومی عمده شده و یا آن‌ها را در معرض خطر انقراض قرار داده است. بنابراین بایستی اقدامات لازم درخصوص حفظ و جلوگیری از انقراض گونه‌های دارویی منطقه انجام شود. علاوه بر این شناسایی و معرفی گیاهان دارویی می‌تواند پتانسیل منطقه مورد مطالعه را از نظر ذخایر ژنتیکی مشخص ساخته و بستر مناسبی را برای انجام فعالیت‌های تحقیقاتی در آینده فراهم کند.

نسبت به گیاهانی که صدها سال توسط بومیان با موفقیت در درمان امراض مختلف استفاده می‌شوند، احساس می‌شود (Qureshi & Ghufran, 2007). علاوه بر این امروزه در تمام دنیا توجه خاصی به گیاهان دارویی به دلیل دسترسی آسان، هزینه کم و مهم‌تر از همه عدم ایجاد عوارض جانبی به‌وجود آمده است، به‌گونه‌ای که بزرگان علم داروسازی، قرن بیستم را قرن بازگشت به طبیعت و استفاده از داروهای گیاهی نام نهاده‌اند (Sartavi & Gholamian, 2004). علاوه بر این بسیاری از داروهایی که امروزه تجویز می‌شوند از گیاهان مشتق شده‌اند. چنانکه یک چهارم از داروهای مرسوم که حدود ۱۲۰ داروی جدید نسخه شده را شامل می‌شود حداقل حاوی یک ترکیب فعال مشتق شده از گیاهان می‌باشد. طبیعت اطراف ما سرشار از گونه‌های گیاهی ناشناخته از نظر خواص دارویی و درمانی است که برای کشف خواص آنها ممکن است به سال‌ها وقت نیاز باشد (Dolatkhahi et al., 2013). گاهی در برخی مناطق از گونه‌های گیاهی خاصی به عنوان گیاه دارویی استفاده می‌شود که هنوز علوم جدید به آنها دست نیافته است و با استفاده از تجربه اهالی بومی می‌توان به این مهم دست یافت (Dolatkhahi & Nabi pour, 2013). لذا نتایج این بررسی و سایر تحقیقات مشابه می‌تواند پتانسیل مناطق مورد مطالعه را از نظر ذخایر ژنتیکی گیاهان دارویی مشخص ساخته و بستر مناسبی را برای بسط فعالیت‌های تحقیقاتی و فراهم آوردن زمینه مناسب برای استفاده بهتر از دانش بومی و گیاهان دارویی

References:

1. Adhami, H.R., Mesgarpour, B. and Farsam, H., 2007. Medicinal plants in Iran. *Journal of Medicinal Plants*, 74: 34-43. [In Persian].
2. Ahvazi, M., Mozaffarian, V., Nejhadstari, T., Mojab, F., Charkhchian, M.M., Khalighisigharoodi, F. and Ajani Y., 2007. The use of traditional medicinal plants of Lamiaceae and Rosaceae in Alamut Ghazvin. *Journal of Medicinal Plants*, 64(24): 128-35. [In Persian].
3. Alimirzaei, F., Mohammadi Kalayeh, A., Shahraki, M.R. and Behmanesh, B., 2017. Local knowledge of medicinal plants from the point of view of nomads in the rangelands of Chehel-Kaman, North Khorasan province. *Journal of Indigenous Knowledge*, 4:156- 201. [In Persian].
4. Asadi, M., 1988-2013. *Flora of Iran*. Research institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran.
5. Azkia, M. and Mirshekar, A., 1997. Indigenous knowledge, public participation and the way to use in exploiting the surface water in Dasht yari area. *Journal of Forest and Rangelands*, 34:1 [In Persian].
6. Azkia, M. and Safaryshal, R., 1999. A systemic attitude towards the culture of villagers (As a necessity in sustainable rural development). *Journal of Forest and Rangeland*, 42:84.
7. Bibak, H. and Moghbeli hanjaee, F., 2017. Collection, identification and traditional usage of medicinal plants in Jiroft County. *Journal of Medicinal Plants*, 16(64): 116-140. [In Persian].
8. Difrakhsh, S.M., Barani, H. and Pour Rezaie, J., 2014. Ethnography of non-crop plants in Deli-Kama (Mountainous valley in central Zagros). *Journal of Social Sciences*, 67: 153-207. [In Persian].
9. Dolatkahi, M. and Ghorbani Nohooji, M., 2013. The Most Used Medicinal Plant Species of Dashtestan (Bushehr Province), with Emphasize on Their Traditional Uses. *Journal of Medicinal Plants*, 2(46): 85-105. [In Persian].
10. Dolatkahi, M. and Nabi pour, I., 2013. An Ethanobotanic Study of Medicinal Plants in the Northeast Basin of the Persian Gulf. *Quarterly Journal of*

- Medicinal Plants, 13(2): 29-43. [In Persian].
11. Dolatkhahi, M., Ghorbani Nohooji, M., Mehrafarin, A., Amini Nejad, G. and Dolatkhahi, A., 2012. Ethnobotanical Study of Medicinal Plants in Kazeroon, Iran: Identification, Distribution and Traditional Usage. *Journal of Medicinal Plants*, 11(42): 163-178. [In Persian].
  12. Emadi, M.H. and Abbasi, A., 1999. Old wisdom in the modern era: The application of indigenous knowledge in sustainable agricultural development. Research Center for Rural Issues, Tehran: Ministry of Jihad-e-Agriculture, 234 pp. [In Persian].
  13. Frouzeh, M.R., Heshmati, Gh. and Barani, H., 2014. Investigation on the knowledge of food preparation using edible plants. *Iranian Journal of Indigenous Knowledge*, 4(9): 109-29. [In Persian].
  14. Ghahraman, A., 1990-1995. Color flora of Iran. Research institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran. Volum 1 and 2.
  15. Haerinasab, M. and Abbasi, S., 2019. Ethnobotanical study of medicinal plants and introduction to some poisonous plant species of Ardestan (Isfahan Province). *Journal of Medicinal Plants*, 18(70): 122-143. [In Persian].
  16. Hosseini, M., Forouzeh, M.R. and Barani, H., 2019. Identification and Investigation of Ethnobotany of Some Medicinal Plants in Razavi Khorasan Province. *Journal of Medicinal Plants*, 18(70) :212-231.
  17. Irum Naz, M. and Tamoor-ul-Hassan, A., 2014. Ethnobotanical investigation of medicinal flora used by indigenous people in district Attock, Pakistan. *Journal of Advanced Botany and Zoology*, 4: 1-7.
  18. Khodayari, H., Amani, Sh. and Amiri, H., 2014. Ethnobotany of medicinal plants in the Northeast of Khoozestan Province. *Journal of Medicinal Plants*, 8(4): 12-25. [In Persian].
  19. Kiasi, Y. and Forouzeh, M.R., 2019. Ethnobotanical study of the medicinal plants in Abadeh (Case study: Almalicheh rangelands). *Journal of Islamic and Traditional Medicine*, 10(1): 71-88. [In Persian].
  20. Mardaninejhad, S.H. and Vazirpour, M., 2012. Study of ethnobotany of

- medicinal plants by People of Mobarakeh in the Qazvin province. Journal of Medicinal Herbs, 2: 111-29. [In Persian].
21. Mirdeilami, Z., Heshmati, Gh. and Barani, H., 2014. Study of ethnobotany and ethnoecology of medicinal plant species (Case Study: Kichik rangelands in North East Golestan province). Journal of Indigenous Knowledge, 1: 125-50. [In Persian].
  22. Qalasi Mod, Sh., Jalili, B. and Khaniki Bakhshi, Gh., 2006. Introducing the flora and biological form of plants in the western region. Research and construction. (Sequence 73) in Agriculture and Horticulture, 65-73. [In Persian].
  23. Qureshi, R. and Ghufuran, M.A., 2007. Indigenous knowledge of selected medicinal wild plants of district attock, punjab, Pakistan. Pakistan Journal of Botany, 39(7): 2291-2299.
  24. Razmjoue, D., Zarei, Z. and Armand, R., 2017. Ethnobotanical Study (Identification, Medical Properties and How to Use) of some Medicinal Plants of Behbahan city of Khuzestan Province, Iran. Journal of Medicinal Plants, 16(64): 33-49. [In Persian].
  25. Report of the Meteorological Office of Sarayan, 2013.
  26. Saadatpour, M., Barani, H., Abedi Sarvestani, A. and Froozeh, M.R., 2017. Ethnobotanic study of medicinal plants in Sajasrood (Zanjan province). Journal of Medicinal Plants, 8(3): 185-93. [In Persian].
  27. Sadeghloo, T. and Azizi Demirchilo, A., 2015. Assessment of the effect of indigenous knowledge on sustainable agricultural development (Case Study, Gogh Tape in Bile Savar). Journal of Rural Research, 6(2): 389-410. [In Persian].
  28. Sajjadi, E., Bakhshiani, M., Nekukhu, M. and Zolfaghari, B., 2016. Ethnobotanical study of medicinal plants city Fereydunshahr. Journal of Islamic and Traditional Medicine, 7(3): 359-370. [In Persian].
  29. Sartavi, K. and Gholamian, F., 2004. Medicinal plants of Bushehr province. Iranian Journal of Medical and Aromatic Plants, 20(2): 213-27. [In Persian].
  30. Shah Hosseini, A., 2014. Documentation of indigenous knowledge in Hableh

Roud. Omran Publication. 177 pp. [In Persian].

31. Statistical yearbook of South Khorasan province. 2016. General Census of Population and Housing.
32. Tabad, M. and Jalilian, N., 2015. Ethnobotanical Study of Medicinal Plants in Zarivar Region (Marivan), Iran. *Journal of Medicinal Plants*, 14(54): 55-75. [In Persian].
33. Tene, V., Malagon, O., Finzi, P.V., Vidari, G., Armijos, C. and Zaragoza, T., 2007. An ethnobotanical survey of medicinal plants used in Loja and Zamora-Chinchi, Ecuador. *Journal of Ethnopharmacology*, 111: 63-81.